

Een regeling tussen de inwoners en de heer van Heers over het gebruik van het banpaanhuis, 1764

Rombout Nijssen

Op 8 mei 1764 bood Petrus Borghs, secretaris van de schepenbanken van Kermt en Spalbeek en vertrouwenspersoon van de heer van Heers, Nicolaas Erasmus de Stockhem¹, zich bij de schepenbank van Heers aan om daar in overleg met de gemeentenaren een einde te maken aan een meningsverschil over de belastingen die de heer van Heers aan de gemeente verschuldigd was voor het bezit van het banpaanhuis. Die dag vond in Heers het jaargeding plaats, een openbare zitting van de plaatselijke schepenbank, waarop ook de gezinshoofden van het dorp verwacht werden. Opdat iedereen op de hoogte zou zijn van het feit dat het jaargeding plaatsvond, werden de gezinshoofden door de gerechtsdienaar Hubert Renson persoonlijk verwittigd, en kort voor het begin van de bijeenkomst werd ook nog eens de kerkklok geluid. Op het jaargeding werden traditioneel de jaarkeuren of plaatselijke rechtsregels voorgelezen, zodat iedereen daarvan op de hoogte bleef, en aangezien in principe alle huishoudens uit de gemeente vertegenwoordigd waren, was het ook het uitgelezen moment om aankondigingen te doen of om regelingen te treffen die de hele gemeente aangingen.

Naast schout Henrick Jansis, de schepenen van Heers en Petrus Borghs als afgevaardigde van de heer van Heers, waren er 64 personen aanwezig die een huishouden uit de gemeente vertegenwoordigden. Onder de aanwezigen bevonden zich burgemeester Servaes Stassijns en de gemeentelijke *schatmeester* of belastingheffer Jan Libens. Naast 56 mannelijke gezinshoofden, waren er ook 8 vrouwen die hun huishouden vertegenwoordigden: de weduwen van Jan Coemans, Michiel Noens, Mathijs Vanhove, Tilman Stijnen en Jan Neven, de echtgenotes van Arnold Vrancken en Liben Martens, die zelf wegens ziekte niet aanwezig konden zijn en de echtgenote van Matthevis Hennin, die niet thuis was. Samen vertegenwoordigden de aanwezigen twee derden van de inwoners van Heers.

De heer van Heers had zijn medewerker Petrus Borghs ter plaatse gestuurd om een einde te maken aan een meningsverschil tussen hem en de gemeentenaren van Heers over de bijdrage aan de gemeentebelastingen die de heer verschuldigd was op basis van het feit dat hij de bezitter van het banpaanhuis was. Een paanhuis was destijds een gebouwtje met daarin

Nous soussignés déclarons devant connus et constatés
 spécialement, come faisons par cette, le s^r. Pierre Borghs
 nôtre Receveur, pour finir par la voie amiable avec
 la Communauté de notre seigneurie de Heers, la
 difficulté emée au sujet de la Censualité de la
 Borsdine d'Heers avec promesse d'avoir pour
 bon et agreable tout ce qu'il aura fait à ce
 sujet en foy de quoi avons signé la presente co-
 muni du cachet de nos armes à Liege ce 6e maij
 1764.

Le P. de Stockhem
 de Heers

Petrus Borghs legde de schepenen een door zijn heer bezegelde volmacht voor, waaruit moest blijken dat hij bevoegd was om met de gemeentenaren een overeenkomst te sluiten die een einde moest maken aan de onenigheid over het banpaanhuis.

een installatie om bier te brouwen, en het banpaanhuis was de plek waar de brouwinstallatie stond waarvan de inwoners van de heerlijkheid – tegen betaling – verplicht gebruik moesten maken om hun bier te brouwen. Omwille van het verplicht karakter van het gebruik van het banpaanhuis garandeerde het bezit ervan jaarlijks een aanzienlijk inkomen.

In Heers werden de gemeentelijke belastingen in de achttiende eeuw, zoals dat in alle dorpen in de omgeving gebruikelijk was, vooral op het grondgebruik geheven, en voor 1764 was vastgesteld dat het banpaanhuis belast zou worden op dezelfde voet als 21 bunder² land. Hoewel die belasting niet door de heer, maar door de uitbater van het banpaanhuis betaald moest worden, verzette Nicolaus Erasmus de Stockhem zich tegen deze aanslagvoet, en had hij zijn huurder verboden een zo hoog belastingbedrag te betalen. Op zijn vraag aan de burgemeesters van Heers om aan te tonen dat die aanslagvoet ook in vroegere tijden gebruikelijk was, waren zij het antwoord schuldig gebleven, en hadden slechts kunnen aangeven dat *den tijde dat den hooghwerdigen heer prelaet van St Laurens de heerlijkheid van het voorschreven paenhuijs en andere leengoederen beseten heeft, de huerlieden van het selve paenhuijs souden betaelt hebben de gepretenderde 21 bonders scattinge.*

Om te voorkomen dat het tot een proces zou komen, waar beide partijen wellicht meer geld aan zouden besteden dan dat die belastingen waard waren, en dat de relaties tussen de dorpingen en hun heer zou verzuren, werd een akkoord bereikt dat de beide partijen op 8 mei 1764 aan de schepenen ter registratie voorlegden.

In de eerste plaats zag de gemeente af van het heffen van de voorgenomen taks op het banpaanhuis. In plaats daarvan zou de heer of zijn huurder in de gemeentelijke belasting moeten bijdragen in verhouding tot de werkelijke grootte van het perceel waarop het banpaanhuis stond, te weten 5 grote roeden, en daarenboven *soo gelijk als de andere inwoonders van den selven dorpe* het schouwgeld betalen. Het schouwgeld was een taks die betaald moest worden voor elke woning met een haard waarin vuur gestookt kon worden, en die voor iedereen was vastgesteld op het equivalent van de belasting voor 1 bunder land. De heer van zijn kant stond aan de gemeente een perceel beemd van 13 roeden en 17 *corten* of kleine roeden bij het Broekveld, ten oosten van het kasteel gelegen, af. Dit perceel beemd maakte deel uit van een groter perceel, waarvan de gemeente op 26 november 1762 al de eigendom verworven had.

Voorts werd in verband met het banpaanhuis en het brouwen en invoeren van bier in de heerlijkheid een reglement vastgesteld, dat er voor zou moeten zorgen dat er *in toecomende tijden gheene verdere disputen oft moeilijkheden souden komen ten opzicht des selfs 's heeren banpaenhuijs en gerechtighijt van dien*. In dat reglement werd vastgesteld dat *eenieder der ingesetene deser heerlijkkhijt* bier zou mogen tappen of verkopen, op voorwaarde dat hij dat bier in het banpaanhuis zou laten brouwen, en voor het gebruik van die installatie een paancijns zou betalen van 4 stuivers per aam bier. Bovendien moest wie in het banpaanhuis brouwde twee manden *draf*, de vaste stoffen die in de loop van het brouwproces van de wort gescheiden werden, en die onder meer als veevoeding gebruikt werden, en de asse die overbleef van het vuur waarop de wort gekookt werd, en die als meststof kon dienen, aan de heer laten³. De waard of huurder van het paanhuis had voor ieder brouwsel *voor sijnen loon ende arbijdt van brouwen* recht op *eenen gulden ende cost ende dranck* (artikel 1). Voorts werd vastgesteld dat het iedere inwoner van Heers vrij stond thuis voor eigen gebruik te brouwen *sonder iet daarvan te betaelen*. Wie echter niet thuis brouwde, mocht dat enkel in het heerlijk banpaanhuis doen, waar hij voor ieder brouwsel aan de heer een gulden moest betalen en twee manden draf en het slijk en de asse van het vuur moest achterlaten, en aan de waard *voor sijnen loon en arbijdt van brouwen eenen gulden ende cost ende dranck* moest geven (artikel 2).

Wie bier van buiten Heers in de heerlijkheid wilde invoeren, voor de verkoop of voor eigen gebruik, moest dat alvorens het in te kelderen aangeven bij een daartoe door de heer aangestelde functionaris. Voor ieder aam vreemd bier dat men inkelderde, moest men de heer 4 stuivers betalen. Als waarschuwing voor wie er aan zou denken te trachten deze belasting te ontwijken, werd in het reglement gemeld dat iedere overtreding van de meldplicht zou leiden tot inbeslagname van het bier en een boete van 21 stuivers (artikel 3).

Van zijn kant engageerde de heer zich om het banpaanhuis en de brouwinstallatie in goede staat te houden, zodat daar ten allen tijde *dusdaenighe quantijt van bier* zou kunnen gebrouwen worden *als in den tegenwordigen tijdt ad twelf oft verthien aemen*. Mocht het onverhoopt toch gebeuren dat de heerlijke brouwerij buiten dienst was of *notabel gebreeck* vertoonde, dan mochten de gemeentenaren *gaen brouwen daer het hen belieft* totdat zij weer in het banpaanhuis terecht zouden kunnen (artikel 4). Inwoners van Heers die niet zelf brouwden of lieten brouwen, moesten hun bier in het banpaanhuis kopen. In dat verband moest de heer of de waard van het paanhuis garanderen dat er altijd voldoende *kleijn bier* op voorraad was. Mocht de voorraad toch uitverkocht geraken, dan mocht ieder *haelen tot sijn gerief kleijn bier daer 't hem belieft, sonder paencijns daer van te betaelen* (artikel 5).

Tot slot werd vastgesteld dat de heer, wanneer iemand uit de gemeente dit reglement zou overtreden, niet gerechtelijk zou optreden tegen de gemeente, maar wel tegen de individuele overtreders (artikel 6).

Tekstuitgave: Rijksarchief Hasselt, *Archief van de schepenbank van Heers. Banden en delen*, nr. 102, folio 225r-227r; *Archief van de heren van Heers. Aanwinst 2016*, nr. 1, folio 48v-51r.

Transaction avec la communauté de Heers sur différent emu au sujet des 21 bonniers de tailles pretendus pour la banalité de la brassine reduit à 5 verges, outre un bonnier pour le manoir avec la reconnaissance de la banalité et regles a observer au futur:

Extract uijt scholtus ende schepenen gichtregister der justitie Borghhers.

Op heden den achtenden meij des jaers 1764, genachtendaeghe en op den daegh van jaergeringh, sijn voor ons scholtus ende schepenen der justitie en graefschap Borgheers gecompareert den heer Petrus Borghs, secretaris van Kermpt en van Spalbeek, tot het naervolgende gevormachtight door den eedelen en welgebooren heer Nicolaus Erasmus baron de Stockhem, heere deses heerlijkheid Borgheers en andere plaetsen, luijt act van constitutie en volmacht welcke hier onder sal volgen ter eenre, ende sieur Servaes Stassijns als regerende borgemeester; Louis Cloes, Bernardus Putzeijs, Jan Libens tegenwordige schatmeester; neffens hen Jaspaert Vangaethoven, de weduwe Jan Coemans, Claes Van Haeren, Betmé Rosselion, Peter Wilmots, Arnold Renaers, Franciscus Ghijsebrechts, Henrick Van Ormelingen, Joris Proesmans, Martinus Cox, Marten Rosselion, Guiliam Melon, Nijns Nijns, Fransus Cloes, Andries De Dieu, Arnold Stassijns, Herman Christens, de huijsvrouw van Arnold Vrancken vermits hij sieck is, Tilman Steijnen, Anthoon Ghijnsens, Jan Cox woonende op de mot tot Middelheers, Hubert Putzeijs, Hubert Orij, Gerard Mottars, Jan Depaez, de weduwe Michiel Noens, Remees Depaez, Lambert Vanherck den jongen, Gilis Berts, Arnold Proesmans van Middelheers, Lambert Jehoul, Jan Schoenars, Jan Cox

Herman Cox soone van Middelheers, Conrard Stevens, Guiliam Fastré, Henrick Boeden, Willem Dries, Franscis Delbrouck van Mistmill, die relict Mathijs Vanhove, Hubert De Dieu, relict Tilman Stijnen, relict Jan Neven, die huysvrouw Liben Martens in naem haers man sieck en impotent sijnde, die huysvrouw Matthevis Hennin in sijne absentie, Arnold Robijns, Guiliam Melon, Francis Renson, Guiliam Vrancken, Willem Vrancken, Willem Boden, Henrick Vrancken, Matthevis Vrancken, Joseph Schafs, Anthoon Cloes, Bartholome Vanherck, Joseph Corswaerm, Servaes Blaes notaris, Henrick Vandergeten, Jan Vandergeten, Joannes Louwet en sieur Henrick Jansis scholtus deser heerlijkheid, alle inwoonders ende gemijntenaeren van het dorp voorsschreven, componerende over twee derde deelen des selfs, sijnde specialiter geconvoceert tot het naebescreven door Hubert Renson, gerichtsdienaer ut refert, en met cloeckslagh vergaedert, ter andere sijden, welcke comparanten ons hebben verthoont hoe dat den geseijden eedelen heer van Heers onderricht sijnde oft gehoord hebbende dat de voorgeschreven gemijnte van den huerman van sijn banpaanhuis van Heers vraeghden de schettinge van eenentwintigh bonders ten opsight van den ban vant voorsschreven paenhuis, hij soude verboden hebben de gepretenderde schattinge te betaelen, ende menighmael aengemaent hebben de borgemeesters ende regerders deser gemijnte van hem daerover verlichtinge te geven ende te doen sien oft dat dien selven gepretenderden taxt oft schattinge van 21 bonders oock sou betaelt geweest sijn ten tijde der oude graeven van Heers, sonder dat tot nu de gemijnte daarvan iet heeft connen doen sien oft iet anders heeft voorgebracht, dan dat sij sijdt dat den tijde dat den hooghwerdigen heer prelaet van St Laurens de heerlijkheid van het voorsschreven paenhuis en andere leengoederen beseten heeft, als geresaiseert teghens wijlen de eedele heeren graeven van Heers, de huerlieden van het selve paenhuis souden betaelt hebben de gepretenderde 21 bonders scattinge, waerover proces stondt aengesteld te worden, om welck voor te comen en alle verschil dat daer uijt cunde spruijten te stutten, hebben de voorsschreven comparanten aen ons verclaert overeengecomen en geaccordeert te sijn in veugen en manieren naervolgende, te weeten de gemijnte heeft gerenuntieert alsoo sij renuntieert mits desen aen den voorsschreven taxt oft schat van 21 bonders gepretendeert ten opsight van den ban des geseijt paenhuis van Heers, ende verclaert alsoo is doende mits desen dat in toecomende den heere oft den huerman van sijn banpaanhuis van 't selve geene andere taxt oft schattingen en sullen betaelen dan ter proportie van de grootie van den grond waerop 't selve staet, te weeten van vijf groote roeden, ende daer en boven voor staet oft schouwgelt van de huysinge oft wooninge neffens, en soo gelijk als de andere inwoonders van den selven dorpe betaelen, welck nu ter tijdt is een bonder, hebbende den heer eersten comparant van sijne sijde afstandt ende cessie gedaen alsoo hij is doende mits desen ten behoeft der tweede comparanten sulxs accepterende, van seeker stuck meijbamp groot 13 roeden en seventhien corten, soo en gelijk het gelegen is, sonder nochtans te willen gehouden sijn tot leeveringe der maete, alhier bij het Brouckveldt oft Maesborne, uijt een grooter stuck waervan de voorsschreven gemijnte de meerest heeft becomeen van den voorgemelden eedelen heer bij act van mangelinghe voor ons geschiet op den 26 novembris 1762, hen surrogerende in alle sijne gerechtigheden deses.

Ende opdat in toecomende tijden gheene verdere disputen oft moeilijkheden souden komen ten opsicht des selfs 's heeren banpaenhuijs en gerechtigijdt van dien, sijn de voorscreven comparanten overeengekomen over de volgende conditien door de gemeijnte versoeght, te weeten eerst sullen de tappers ende biervercoopers, 't gheene aen eenieder der ingesetene deser heerlijkheid sal vrijstaen te doen, gehouden sijn te brouwen op des 's heeren paenhuijs ende betaelen voor paenchijns ende gebruijck des selve van ieder aem houdende 80 potten Loonsche maete vier stuijvers en van andere vaeten, hetsij grooter oft kleijnder, naer proportie, twee manden draf, den slijck liggende onder den loosen bodem ende die assen van den oven ieder gebroudsel, ende aen den weerd oft huerman des paenhuijs voor sijnen loon ende arbijdt van brouwen eenen gulden ende cost ende dranck. 2de Sal eenider inwoonder gheen bier uijtappende ende nochtans willende voor sijne provisie brouwen, sulxs meugen doen in sijn huijs oft aehanck des selfs, voor sijne eijgene provisie en anders niet, sonder iet daervan te betaelen, maer en sal niemant der selve toegelaeten sijn ivers buijten sijn huijs te brouwen dan op 's heeren paenhuijs, alwaer brouwende sullen betaelen voor paenchijns en gebruijck des selfs voor ieder gebrouwtsel eenen gulden, twee manden draf, den slijck en assen gelijck als voor ende aen den weerd oft huerman van het paenhuijs voor sijnen loon en arbijdt van brouwen eenen gulden ende cost ende dranck soo voorschreven.

3tio Oft die tappers, biervercoopers oft andere ingesetene der heerlijkheid Heers quamen eenigh vremdt bier buijten dese jurisdictie ende buijten het paenhuijs van den eedelen heer gebrouwen, in te haelen, hetsij om te vercoopen oft selfs te gebruijcken, alsulcke sullen gehouden sijn de selve bieren aen te condigen aen den gecommitterden van den eedelen heer, alee deselve in te kelderden, op een amende van 21 stuijvers en confiscatie des selfs, ieder rijse als sulxs sal gebeuren, en betaelen van ider aeme voor paenchijns vier stuijvers en van andere vaeten 't sij grooter oft kleijnder naer proportie.

4° Sal den eedelen heer het paenhuijs moeten in staet houden naer recht, om dusdaenighe quantijt van bier daer op te kunnen brouwen als in den tegenwordigen tijdt ad twelf oft verthien aemen, ende vervolgens oock versien van alle getuijgh tot het brouwen noodigh, anders dat bij notabel gebreeck van dien de gemijntenaeren sullen meugen gaen brouwen daer het hen belieft totter tijdt toe het selve wederom in staet sal sijn gestelt.

5to Dat ider ondersaet niet konnende gerieft worden van kleijn bier in het voorschreven 's heeren paenhuijs, sal meugen haelen tot sijn gerief kleijn bier daer 't hem belieft, sonder paencijns daer van te betaelen.

6° Dat iemandt der gemijntenaeren oft imandt der inwoonders van dese gemijnte quaem te manqueren aen dese hierboven geschreve regels oft conditien van den ban oft de selve t' overtreeden, den heer daer voor geene actie sal hebben tegens die gemijnte in corpore, maer wel tegens alsulcken eventuelen contraventeur.

Alle welcke puncten, contitien en wes voorschreven is den eedelen heer van Heers door den heer eersten comparant, sijnen geconstituerden, ende de gemijnte present hen voorgelosen sijnde, hebben geaccepteert met belooft van onverbrekkelijk nu ende ten ewigen daeghe ter goeder trouw, hinck inde naer te comen ende te achtervolgen, onder respectie obligatie van persoonen ende goederen, hebbende ende toecomende, welck naer voor-

gaende stipulatie in onse schepene handen gedaen, is in hoeden van wet gekeert.

Hier volgt die gemelde constitutie

Nous sousignés déclarons d'avoir commis et constitués spécialement, comme faisons par cette le sieur Pierre Borghs, notre receveur, pour finir par la voie amiable avec la communauté de notre seigneurie de Heers la difficulté émeue au sujet de la bannalité de la brassinne dudit Heers avec promesse d'avoir pour bon et agreable tout ce qu'il aurat fait a ce sujet, en foij de quoj avons signé la presente et muni du cachet de nos armes à Liege ce 6 maij 1764, estoit signé Le baron de Stockhem de Heers, et signé J.G. Maitrejean se-cretarius subst. per registrum in fidem.

- 1 Nicolaas Erasmus de Stockhem had de heerlijkheden Heers, Horpmaal, Wimmertingen en Jesseren op 5 april 1757 verworven van de abdij van Saint-Laurent in Luik: C. de Borman, *Les seigneuries du comté de Looz. Notices historiques. I. Seigneurie de Heers*, Brugge, 1863, p. 38. Op 14 maart 1758 deed Petrus Borghs in zijn naam leenverhef voor de Leenzaal van Kuringen: Rijksarchief Hasselt, *Archief van de Leenzaal van Kuringen*, nr. 224, p. 92-101.
- 2 Een bunder is in Heers 87,1884 are groot. Een (grote) roede is 1/20 van een bunder: 4,3594 are. Een kleine roede is 1/20 van een roede: 0,2180 are.
- 3 Een korte maar heldere uiteenzetting van het brouwproces is te vinden op https://nl.wikipedia.org/wiki/Brouwen_van_bier.

Adres van de auteur:

Rijksarchief
Bampslaan 4
3500 Hasselt